

GENELDE EĞİTİM ÖZELDE DİN EĞİTİMİ VERİLİKEN GELİŞİM DÖNEMİ ÖZELLİKLERİ

Zenal SÖZGÜN*

Makale Geliş:13.03.2018

Makale Kabul: 21.05.2018

Özet

Gelişim, bireyin fiziksel, duyuşsal, zihinsel, sosyal, sanatsal ve ruhsal yönden öğrenme, yaşantı ve olgunlaşma sonucunda bireylerde görülen düzenli ve sürekli değişiklikler olarak tanımlanabilir. Çocuğun gelişim özelliklerinin bilinmesi önemlidir ve bunu birçok açıdan incelemek gerekir. Sıralanan tüm gelişim ve değişimler bir bütünlük içinde birbirlerini etkilemektedir. Her gelişim döneminin kendine özgü bir niteliği vardır. Okullarda çocuklara etkili öğrenme ortamları yaratmak onların gelişim düzeylerine ve niteliklerine uygun teknik ve metodlarla mümkün olur. Gelişim, öğrenme ve öğretme birbiriyle iç içe ve birbirini tamamlayan süreçlerdir. Bu nedenle, başta aileler ve öğretmenler, davranışlarını ve kişiliklerini geliştirmeye, değiştirme çalıştıkları çocukların gelişim dönemlerinin çok iyi tanımasını gerekmektedir. Buradan hareketle çocukların, genelde eğitimine özelde ise din eğitimine özen gösterilirken, eğitimle ilgili bütün ilim dallarının takip edilerek eğitim yapmak son derece önemlidir. Çünkü onların sahip oldukları gelişim özelliklerini bilmek, vermek istediğimiz eğitimin amacına ulaşmasına yardımcı olacaktır. Çocuğun gelişim özelliklerini bilinmeden verilecek eğitim çoğu zaman "akan suya boşa kürek çekmek gibidir. Nasıl ki bir hekim ilk önce hastalığı teşhis edip sonra tedavi yoluna gidiyorsa bir eğitimci de aynı şekilde, eğitimde istenilen hedefe doğru adımlar atabilmesi için çocuğun gelişim özelliklerini dikkate alıp ona göre eğitim vermesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelişim Dönemleri, Öğretmen, Aile, Din eğitimi, Kritik evre.

THE IMPORTANCE OF THE PERIOD OF DEVELOPMENT FOR GENERAL AND RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

It can be defined as regular and continuous changes seen in individuals as a result of learning, life and maturation of physical, affective, mental, social, artistic and spiritual direction of the individual. It is important to know the developmental characteristics of the child and we need to examine it in many ways. All the developments and changes are influenced by one another. Each developmental period has its own character. Creating effective learning environments for children in schools is made possible by their application in accordance with their development levels and qualifications. Development, learning and teaching are interrelated and complementary processes. For this reason, those who engage in educational work need to

* Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

recognize the students they are trying to change their behavior and improve their personality. Development, learning and teaching are interrelated and complementary processes. For this reason, those who engage in educational work need to recognize the students they are trying to change their behavior and improve their personality. This is possible by knowing the development periods. From here it is very important to educate children by following all the branches of education related to education, while paying special attention to religious education. Because knowing their developmental characteristics will help to achieve the aim of the education we want to give. The training to be given without knowing the developmental characteristics of the child is often like "paddling a running water". Just as a physician first diagnoses the disease and then goes on to the treatment path, an educator needs to take into account the child's developmental characteristics and train accordingly so that he can take steps towards the desired goal in education.

Key words: Developmental stages, Instructor, Family, Religious education, Critical stage.

Giriş

Her yaşayan varlık gibi insan da belirli gelişim dönemlerinden geçerek yaşamına devam eder. Bu gelişim dönemlerinin özelliklerinin bilinmesi, çocuğun eğitim öğretiminde hem anne babasına hem de eğitimcilere büyük kolaylıklar sağlar. Bu nedenle bu bölümde, öncelikle gelişimin ne anlama geldiği, eğitimde gelişim dönemleri, görevlerinin dini gelişimin açısından bilinmesinin çocuğun eğitim öğretimine nasıl katkı sağlayacağı gibi hususları anlatmaya çalışacağım.

Gelişim; olgunlaşma, yaşantı ve öğrenme sonucunda bireyde görülen, döllemeden ölüme kadar gelişim alanlarında devam eden düzenli ve sürekli değişimlerdir.¹ Gelişim görevi ise, kişinin içinde bulunduğu, başarmakla yükümlü olduğu becerilere, kazanmak durumunda olduğu davranışlara gelişim görevi denilmektedir.² Her bireyin gelişim dönemi süresince yerine getirmesi gerekli olan gelişim ödevleri bulunmaktadır. Bu ödevleri yerine getirirken başarısız olma, kişiyi mutsuz ve pasif hale getirebildiği gibi, topluma uyumunu güçleştirebilir ve sonraki dönemlerdeki gelişim ödevlerinin başarılmasını aksatabilir eğer başarı ile tamamlayacak olursa, kendine olan güveni artar, mutlu ve huzurlu olur; daha sonraki gelişim dönemi ödevlerinin de daha kolay üstesinden gelir. Birey biyolojik olarak içinde bulunduğu döneme ait gelişim ödevlerini yerine getirmeye hazır bulunmaktadır.

1 Abdullah Atlı, *Gelişim Psikolojisi*, DMY Felsefe, Kaynak: <http://www.dmy.info/gelisim-psikolojisi/>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2016).

2 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Yayınevi, İstanbul-1997, s. 277-278.

Ancak gelişim ödevlerinin yerine getirilebilmesi için bireyin gelişme ve olgunlaşma düzeyi ile aile, eğitim ortamı gibi çevresel koşulların da uygun olması gerekir. Özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde okullara, öğrencilerin gelişim ödevlerini yerine getirerek sağlıklı bir gelişme göstermelerinde önemli roller düşmektedir. İnsanın farklı gelişim dönemlerinde fiziksel, psiko-sosyal, duyuşsal ve zihinsel, sosyal ya da ahlaki gelişim alanlarıyla ilgili kazanması ya da başarması gereken gelişim görevleridir. Çünkü her gelişim döneminin belli ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçların gerektirdiği biçimde ve zamanda karşılanması gerekir. Yetkinlik kazanmamış bir bireye erken evrede öğretilmeye çalışılan bir bilgi veya davranış, o kişi tarafından kazanımı mümkün olmayacağı gibi zamanı geçtikten sonra verilen bir gelişim ödevini bireyin başarması ya da daha sonra telafi edilmesi çok güç olan sorunlara neden olabilmektedir. Örneğin bireyin okuma-yazmayı öğrenmesindeki kritik dönem 6 yaş civarıdır. Bu nedenle 50 yaşındaki okuma-yazmayı ilk kez öğrenmeye çalışan bir yetişkine göre okuma-yazmayı daha çabuk öğrenir.³

Unutulmamalıdır ki, gelişme ödevlerinden birçoğu o döneme özgüdür. Uyarıcıların en güçlü etkiyi yaratacağı dönem olan kritik dönemde, öğrenmenin gerçekleşmesi oldukça önemlidir. O dönemde kişiye bununla ilgili gelişim fırsat ve imkânlar verildiği takdirde en iyi şekilde başarılabilir.⁴

Dinî gelişim ise, kişinin çocukluktan itibaren dinî hayatının basitten mükemmele doğru geçirmiş olduğu değişim süreci veya süreçleridir.⁵ Yaratılışın temel boyutu ve işleyiş ilkeleri her yerde ortak olduğuna göre, din duygusu evrensel bir özelliğe sahiptir. Bütün insanların doğasında vardır. Bu nedenle, çocuk nereden geldiğini, kime ait olduğunu düşünmekte ve sorular üretebilmektedir. Aslında bunu öğrenmek ve bilmek çocuk için doğal bir eğilimdir. Din duygusunun gelişimi de (demografik özellikler) yaş, cinsiyet, coğrafi koşullar, öğrenim görülen okul, eğitim, sınıf seviyesi, sosyal çevre, anne ve babanın eğitim durumu, ailenin ekonomik durumu, ailenin dindarlık düzeyi anlamlı ilişkileri söz konusudur.⁶

3 Erden Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, 20. Baskı, Ankara-2012, s. 41.

4 Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1990,s.53; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Yayınevi, İstanbul-1977, s. 112.

5 Hâbil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, İz Yayıncılık, Konya-1997, s.91.

6 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayıncılık, Ankara-2001, s.139.

Çocuklarımızın gelişim özelliklerini bilmek, uygun yöntem ve teknikler desteklemek sağlıklı bir eğitim, din ve ahlâk gelişime, doğru olmayan yöntem ve tekniklerle ise verimsiz bir eğitim ortamına, dinî duygusunun körelmesine, hatta tutum ve davranışlarda dinden sapma ve ömür boyu soğumasına sebep olabilecektir.⁷

Bu bağlamda, bireyin beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe sahip olabilmesi, eğitiminde doğru bir dini anlayışı, milli, manevi, ahlâkî, kültürel ve insanî değerlere bağlılığını pekiştirebilmesi, bulunduğu ortamın gelişim dönemi ve özelliklerin en iyi şekilde değerlendirilip, çocuğu destekleyici ve eğitici bir yapıda olması gerekir.⁸

İlk Çocukluk (3-6 Yaş) Dinî Gelişim ve Eğitim

Bu dönemi önemli özelliği çocuğun dünyaya gelişiyle birlikte belli davranışları belli dönemlerde kazanarak büyüyerek gelişmesidir. Kritik dönem olarak adlandırılan bu dönem, çocukların gelecek hayatında geri dönüşü mümkün olmayan davranış temellerinin atıldığı bir dönem kapsamıdır.⁹Çocukların ilk çocukluk döneminde din ile kurdukları ilişkiler, bütün hayatlarını etkileyebilmektedir. Bu sebeple ebebeyinlerin ve eğitimcilerin, Allah ve din hakkında konuşurlarken, çocukların bilişsel ve duygusal gelişimlerini dikkate almaları gerektir.¹⁰

Bu bağlamda çocuğun dini gelişim özelliklerinin bilinmesi, çocuğun din eğitimini olumlu yönde etkileyecek, çocuk tarafından benimsenip kazanılmasını kolaylaştırarak, dini hayatının olumlu yönüne katkıda bulunacaktır.¹¹ Bu yaş çocuğunun sahip olduğu temel özellikleri şu başlıklar altında toplayabiliriz.

Ben-Merkezci Anlayış: Bu dönemin kritik özelliklerinden biri ben merkezci olarak adlandırılan egoist kişilik özelliği baskın olduğu bir dönem olmasıdır. Başkalarının yargılarına değer vermeme, sadece kendileri varmış ve herkes onların dediklerini yapmak zorundaymış şeklinde her şeyi kendi duygu ve düşünce dünyalarına göre uyarlayıp yaşamak isterler. Mantık kavramı gelişmediğinden, somut ve soyut al-

7 Beyza Bilgin, *Okul Öncesi Çağ Çocuğunda Din Duygusu*, Okul Öncesi Eğitimi Dergisi, Ankara-1985, s. 5 -6.

8 Mualla Selçuk, *Çocuk Eğitiminde Dini Motifler Okul Öncesi Çağ*, M.E.B. Din Öğretimi Dergisi, Ankara-1991, s.32.

9 Hasan Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2004, 9. Baskı, s. 43.

10 Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir -2007,s.228

11 Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Din Eğitimi*, Din Eğitimi Ed. Recai Doğan ve Remziye Ege, GrafikerYayınları, Ankara-2012, s.293.

guları yoktur, olayları sorgulama, muhakeme ve çıkarım yapamazlar, sadece gördüğü görüntüyü algılar ve ayrıca empati yapma duygusu gelişmediğinden kendisini başkasının yerine koyamaz. Bunun altında yatan temel etken ise bilişsel olgunluk düzeylerinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹²

Keşfetme: Çocuklar doğdukları andan itibaren merak, keşfetme, gözlem yapma duygusuyla dünyaya gelirler. Bu dönem de, özellikle de çocuğun yeni karşılaştığı ya da tecrübe edindiği her şeyi sorma, yani keşfetme, merak isteğinin en yoğun olduğu kritik evrelerden biridir. Çocuk her yeni keşifte var olan bilgi, deneyim ve tecrübelerini kullanarak yeni bilgiler, davranışlar oluşturmaya, gerektiğinde bilgileri değiştirip yeniden yapılandırmaya çalışarak keşifler sürecini aktif bir şekilde sürdürür.¹³

Özellikle bu yaşlarda çocuk 'ne, niçin, neden, kim, nerede' gibi soruların en fazla yoğunlukta olduğu bir dönemdir. Bu dönemde çocukların öğrenme ihtiyaçları çok kuvvetlidir ve bu nedenle her şeyi merak ederler, öğrenmek isterler. Bu aslında sağlıklı bir gelişimin de göstergesidir. Çünkü çocuk için bu dünya birçok bilinmezlik ile doludur.¹⁴

Bu çağda en büyük dezavantajlarından biri çocuğun kendisine anlatılan, söylenen her şeye inanmaya yatkın, şüpheden uzak bir şekilde almaya hazır durumda olmaları¹⁵ ve dinî kavramlar hakkında çeşitli sorular sorar ve aldığı cevaplara düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmalarıdır.¹⁶ Ayrıca bu dönemdeki çocuklar kendilerini keşfetme sürecinde, ebeveynlerinin yardımına ve cesaretlendirmesine ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden, çocukların merak ve güven duygusunu kırmadan onları doğru şekilde bilgilendirmek önemlidir. Bu öğrenme sürecinde, eylem ve söylemlerin tutarlılığı, ebeveynlerin rol modelliği ve birbirleri arasındaki dil birliği önemli rol oynar.¹⁷

Sağlıklı ve dikkatli çocukların, etrafını gözlemleyerek soru sordukları unutulmamalı ve onların merak duyguları yok edilmemelidir. Çok

12 Harry Alder, *Beyin Eğitimi*, Çev. Yasemin Tokatlı, Varlık Yayınları, İstanbul-2005, s. 174.

13 Balat G. Uyanık, *Fen Nedir ve Çocuklar Feni Nasıl Öğrenir?* Fen: Perem Akademi, 2. Baskı, Ankara-2011, s. 1 -18.

14 Şükran Oğuzkan, Özgür Demiral., Gülseren Tür., *Okul Öncesinde Yaraha Çocuk Etkinlikleri*, Ya-Pa Yayıncılık, İstanbul-1999, s. 21.

15 Şentürk, a.g.m., s. 93.

16 Eyüp Şimşek, *Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, 2004, s.212.

17 Hasan Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Ed. Mustafa Köylü, Nobel Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara-2015, s. 90.

soru soruyor diye azarlanan bir çocuğun ileriki yaşlardaki öğrenme isteğinin köreltileceği, okul başarısını bile etkileyeceği göz ardı edilmemelidir.¹⁸

Çocuğun din eğitimine yönelik bu dönemde dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise çocuk neyi sormuş ise onun cevaplanması gerektiğidir. Çocuk sordu deyip umursamadan geçilirse veya farklı konulara girilerek konu dağıtılırsa, ya da yanlış, eksik yanıtlanmaya çalışılırsa, çocuğun kafasının karışmasına ayrıca doğru cevabı bulamadığı için güvensizlik yaşayabileceği dikkat edilmesi gereken temel hususlardandır. Bununla birlikte sorular cevaplanırken çocukların anlayış ve idrak seviyelerine uygun yerinde ve zamanda yanıtlar verilmelidir. Özellikle dinî sorulara yanıt verilirken kullanılan dilinin çocuğun anlayacağı sadelikte, anlamlı, kısa, öz, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı olmasına özen gösterilmelidir.¹⁹ Bu duruma dikkat edilmez, çocuğa “şu günah, bu günah, böyle yaparsan cehenneme girersin, Allah seni yakar, taş olursun” gibi olumsuz ifadeler kullanılırsa çocuk dinden korkmasına ve cezalandıran Allah tasavvurunun oluşmasına neden olunur. Eğitimci ve din adamı Salzmann’ın da ifade ettiği üzere cezalandıran bir Tanrı’dan bahsetmek çocuğun dinden soğutmasına ve korkmasına sebep olacaktır.²⁰

Etkileşim ve Sosyalleşme: Okul öncesi dönemde her ne kadar ben-merkezci düşünce egemen olsa da bu dönemde kişilerin duygu, düşünce ve davranışlarını anlayışla karşılayıp, farklılıklara saygı göstermeye başlandığı dönemdir. Bu süreç beraberinde diğer insanları ve bu insanların da kendisine benzer bir dünyaları olduğunu anlamaya başlamasıyla gelişir. Emile Durkheim’a ifade ettiği üzere birey tabii bir varlık olma durumundan, yani mekanik tabiat çevresinden çıkarak sosyal bir varlık, yani diyalog kuran ve etkileşime giren bir varlık olma durumuna geçmektedir.²¹ Bir başka deyişle, insanı diğer bütün varlıklardan farklılaştıran ve onu ayırıcı kılan yönü hiç kuşkusuz kendi başına bir birey olmasının ötesinde doğar doğmaz sosyal bir çevreyle etkileşime girmesi, bu etkileşim sayesinde öğrenmelerini arttırmasıdır. İbn Haldun, konuyu daha da ileriye götürerek ‘insanın doğası gereği sosyal bir varlık’ olduğunu ve insanın toplum

18 Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara -1991, s.76.

19 Mustafa Önder, *Sevgi, Din Dili ve Hikâyelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi*, The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, s. 1285 -1298.

20 Selçuk, a.g.m., s.79 .

21 Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*. MEB. Yayınları, Ankara-1991, s.210.

içerisinde yaşayarak sosyalleşmesinin içgüdüsel bir talep olduğunu vurgular.²²

Taklit ve Rol Model: Bu dönemde çocuklarda görülen en belirgin özellik davranışlarının çoğu gözlemleri sonucunda edindiği ve tekrarladığı davranışlardır.²³ Bu davranışların devamlılığı ise çevresindeki insanların o davranışları tekrarlama sıklıklarıyla doğru orantılıdır.²⁴ Sadece insanların (anne, baba, öğretmen vb.) davranışları değil aynı zamanda televizyonda izlenen filmlerin, okunan kitaplardaki kahramanlar, etkileşimde bulunduğu çevre, okul çocuğun model aldığı davranışlar olabilmektedir. Bu anlamda çocuk aile, okul, sosyal çevre içerisinde ya da medya aracılığıyla gördüğü hayatın sadece bir gözlemleyicisi değil, aynı zamanda onların alıcısı ve uygulayıcısı durumundadır. Çocuk etrafında gördüğü davranışları taklit eder ancak bunu bilinçli bir eylem olarak yapmaz. Çünkü taklit çocukta iradesiz olarak ortaya çıkmakta, gelişiminin keşfetmenin en önemli aracı olmaktadır. Örneğin “İnşallah”, “Maşallah”, “Allah başlasın”, “Allah’a emanet ol” yâda sofrada yemeğe başlarken “Besmele çekmek, sonunda “Elhamdülillah” gibi sözler ve dualar; çocuğa öğretilen basit, dini içerikli sözcükler vb. bunu duyan çocuk henüz anlamını bilmese bile anne babasını taklit eder ve sorular sormaya başlar. Çocuğun dini gelişiminin desteklenmesi içi burada önemli olan doğru “rol modeli” ortaya çıkmaktadır. Çünkü çocuklar ihtiyaçlarını karşılayan, güçlü ve kendisiyle ortak bazı özellikleri olan kişileri rol model almaktadırlar. Çocuğun taklit ve özentisi ile kazandığı bu eylemler zamanla içselleşecek ve davranış haline dönüşecektir.²⁵

Bu bağlamda aile üyelerinin (anne, babanın vb.) evde veya camide Kur’an okuması, camiye gitmesi, büyükannenin yanında namaz kılması, baba ile Cuma veya bayram namazlarına gitmesi, bayram günlerinde dostlarını, akrabalarını ziyaret etmesi çocuk için önceleri taklidi bir oyun iken ileriki yaşlarında, bir ibadet ve gelenek, görenek haline dönüşebilmektedir. Unutulmamalıdır ki, bir çekirdeğin ilk filizlendiği yer ailedir. Burada dikkat edilmesi gereken, çocuğun dini bilgileri alabilmesi için hazırbulunuşluk seviyesi oldukça önem arz etmektedir.

22 İbn Haldun, *Mukaddime*. Beyrut: Daru’l -Erkam, 2001,s.73

23 Gerda Pighin, *Çocuklara Değer Aktarımı*. Çev. Ali Y. Gök. İlyas Yayınları, 6.Baskı, İzmir-2005, s.11 -20.

24 Akers, R.L., Krohn, M.D., Lanza, L. ve Radosevich, M. *Social Learning and Deviant Behavior: A Specific Test of a General Theory*. American Sociological Review, 1979, Vol.44,s. 638.

25 Cihandide Z. Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, Dem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-2014,s.53.

Çocuğun henüz kavrayamayacağı, algı ve kapasitesinin üzerinde bilgileri, ona gelişigüzel bir biçimde anlatmaya çalışmak veya yalan, yanlış, eksik bilgi vermek çocuğu hem zihnen hem de ruhen aşırı derecede zorlamak ve kafa karışıklığına sebep olmak anlamına gelmektedir. Dini öğretilerin, çocuğa sunulabilmesi belli bir gelişim düzeyini ve uygunluğu gerektirir. Bunun için de hem anne-babalar, hem de eğitimciler tarafından çocukların gelişim özelliklerinin iyi bilinmesi, hangi dönemde hangi bilgilerin verileceğinin tespit edilmesi gerekmektedir.²⁶

Tanrı Tasavvuru: Çocuklar bu dönemde en çok Allah kimdir?, nedir?, nerededir? vb. sorular sorarlar. Soyut bir kavram hakkında sorulan soruları cevaplamak oldukça zordur. Hem de sorulan maneviyatının büyük olması bağlamında verilecek cevaplarda da dikkatli ve özenli olunması gerekmektedir.²⁷ Şöyle bir örnekle ifade edecek olursak, Allah'ın her zaman onun yanında olduğu, çok rahmet sahibi, gayet merhametli ve sonsuz rahmeti bulunan, çok güçlü olduğu için onu her zaman koruyacağı, her şeyin sahibi olduğunu, her şeyi bildiğini, gördüğünü ve yalnızca ona ibadet edildiğini, Allah'ın isim ve sıfatları çerçevesinde anlatılmalı, cevaplar özellikle çocuğun etrafındaki örneklerle zenginleştirilmelidir. Çünkü çocuklar anlatılanları anlatılmak istendiği şekliyle değil, kendi zihinlerinde somutlaştırdıkları şekiller ile canlandırırılar. Aynı zamanda televizyonda izlenen filmlerin, okunan kitaplardaki kahramanlar, internet, etkileşimde bulunduğu çevre, okul çocuğun model aldığı davranışlar olabilmektedir. Bu anlamda çocuk aile, okul, sosyal çevre içerisinde ya da medya aracılığıyla gördüğü hayatın sadece bir gözlemleyicisi değil, aynı zamanda onların alıcısı ve uygulayıcısı durumundadır.²⁸Yapılan araştırmalarda, bu evrede çocukların genel olarak, somut bir Allah tasavvuruna sahip oldukları görülmektedir. Bazı çocukların Allah'ı büyük ve çok iyi bir insan olarak tasavvur ettikleri, bazı çocukların da beyaz elbiseli, aksakallı, yaşlı bir ihtiyar yani insani bir varlık olarak tanımlamışlardır. Onun için bu evredeki çocuk, Allah'ı bir şeylere benzetip, somutlaştırarak tasvir etme yani antropomorfizm çocukluk dönemi Allah inancının oluşmasında önemli özelliklerindedir. Çocuğun gelişimine bağlı olarak ileriki yaşlarda soyut düşünme yeteneği geliştikçe, bu özellik kaybolacağı için aileler ve öğretmenlerin endişelenmemesi durumun geçici olduğunun bilinmesi önemlidir.²⁹

26 Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul-1993, s.68; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 70.

27 Hasan Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, Ankara-2015, s.72-89.

28 Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara-2007, s.64.

29 Hökeleki, s. 262-264.

2.Orta Çocukluk (6-12 yaş) Dinî Gelişim ve Eğitim

Bu dönemde çocuklar, okuma, yazma ve aritmetik olarak bilinen temel akademik becerileri, değer ve vicdan anlayışı, bedensel, sosyal, duygusal, bilişsel vb. gelişimlerini yeterince tamamlamışlar. Bu yaşlardaki çocuklar artık güçlük çekmeden ve rahatlıkla konuşabilirler. Birtakım hükümler verebilirler veya verilen hükümlerden sonuçlar çıkarabilirler. Zihni fonksiyonlarını da oldukça gelişmiş ve işlerlik kazanmıştır. Somuttan soyuta doğru düşünme yeteneğinin geliştiği bir dönemdir.³⁰

İlk çocukluk yıllarından itibaren gerek toplumdan gerekse ailelerinden dinledikleri masallarla, hikâyelerle, batıl inançlarla hayal dünyaları oldukça gelişmiştir.7 yaşından itibaren çocuklardaki Allah düşüncesi ve tasavvuru bir hayli gelişmiş olmakla birlikte aynı zamanda “temyiz döneminin” başlangıcıdır. Artık varlıkları rahatlıkla birbirlerinden ayırt edebildikleri gibi iyiyle kötüyü, güzeli çirkini, doğruyla yanlış ayırt etme duygu, düşünce ve kabiliyetine de sahiptirler. Çocuklar Allah’ın hem kendisinin hem yakınlarının ve hem de tüm varlıkların yaratıcı olduğunu ifade edebilmektedirler. Ayrıca bu dönemde çocuklar Allah’ın “her yerde olduğunu”, “yaptıkları her şeyi gördüğünü”, “duyduğunu”, “gücünü ve kudretini” anlayabilmektedirler.³¹ Aslına bakılırsa, insan benliğinde yaratılış fitratında doğruları kabul etme özelliği mevcuttur ve kendiliğinden Allah’ı bulup, kavrayabilecek güce sahiptir. Bir başka şekilde ifade edersek; Allah, insanın vicdanının derinliğinde bir hak duygusu, onu tanıma, teslim olma, ibadet etme ve gerçek olan dini benimseme duygu ve yeteneği vermiştir. İnsanlar tek başına da yaşasalar, inançsız veya putperest bir toplumda da yaşasalar belli bir yaşa gelip akıllarını kullandıkları takdirde Allah’ın varlığını ve birliğini anlayıp kavrayabilecek ve benimseyebilecek yetenekte yaratılmışlardır.³²

3.Ergenlik Çağında (12-18) Dinî Gelişim ve Eğitim

Ergenlik, fiziksel büyüme, cinsel gelişme ve psikososyal olgunlaşmanın gerçekleştiği bir dönemdir. Ergenlik, yaşam sürecinde en etkili biyolojik ve sosyal geçiş dönemlerinden biri olmakla birlikte, bu dönemde beyin, nöroendokrin sistem ve hormon konsantrasyonlarında değişim, fiziksel büyüme ile üreme sisteminde farklılaşma gibi çok

30 Öcal, a.g.m.,s.26.

31 Yurdağül Mehmedoğlu, *Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1998, s.117.

32 Mustafa ÖCAL, *Okul öncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma*, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 13, Sayı: 2, 2004 s. 78.

çeşitli değişiklikler meydana gelir. Bu büyüme ve olgunlaşma dönemine “adolesan dönem” de denilmektedir.³³

Birey inanılmaz bir hızla hormon üretmektedir. Henüz düzene girmeyen bu üretim faaliyeti sırasında ise ani iniş çıkışlar olabilmektedir. Ergenlik tek kelimeyle aslında ‘karmaşa’ demektir. Gençler, ne “yetişkin” ne de “çocuk” olarak kabul edildikleri bu geçiş dönemine uyum sağlamakta güçlük çekerler.³⁴ Bu evrede gördüğü, yaşadığı veya tecrübe edindiği herşey, ergenin dine bakışını etkilemekle birlikte, ailenin dini davranışları, arkadaşlarının tutum ve davranışları ergenin dini inançlarının gelişim ve değişimine yön veren faktörlerdir. Ergenlik yılları fırtınalı geçen bir dönem olmakla beraber, çeşitli sorunların ve çatışmaların ortaya çıktığı bir çetrefilli bir dönemdir. Bununla beraber, bu sorunların bir kısmının ergenlik sırasında meydana gelen bedensel, cinsel, duygusal, sosyal ve kişisel gelişmelerin gençte yarattığı farklılaşmaya bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Bu yıllarda zihin ve düşünce hayatı gerek derinlik gerekse genişlik yönünden büyük bir kapasite kazanır. Kısacası, dini şuurun uyanması ve gelişmesi, dinî kabullerin sorgulanması ve şüphe, dinî tutumların belirginlik kazandığı bir dönemdir.³⁵

Dini şuur”, “farkına varmak, hissetmek, bilmek” gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Şuur, modern psikolojide diğer canlılardan farklı olarak insanın kendinin farkında olma becerisi³⁶hangi dini kabullere sahip olduğunu, neye ya da kime niçin inandığını ya da inanmadığını bilmesi; sergilediği dini tutum ve davranışların farkında olması; dini kabullerini içten yaşaması vb. gibi çeşitli tecrübe şekilleri ile ifade bulur.³⁷

Olayları anlama, sorgulama, genellemeler yapma, her şeyin hakikatini bilme, analiz ve sentez yapma, metafizik konuları düşünmeyi de beraberinde getirir. Böylece, çoğunlukla tüm tutum ve davranışlarını yeniden şekillendirecek güçlü bir dinî anlayış ortaya çıkar. Ergenlikte ortaya çıkan bu yeni değişim, “dinî uyanma” kavramı ile ifade edilmektedir. Naci Kula'nın yaptığı bir araştırmaya göre ergende dini şuurun uyanması, bilişsel ve ruhsal süreçlerdeki değişimlerin de etkisi söz

33 Susman EJ, Rogol A. *Puberty and Psychological Development*. In: “*Handbook of Adolescent Psychology*”. (eds) Lerner R M, Steinberg L. 2th ed. Hoboken, New Jers ey. John Wiley&Sons, Inc. 2004,s.15 - 44.

34 Münire Erden ve Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi, Gelişim - Öğrenme - Öğretme*. Arkadaş Yayınevi, 7. Baskı, Ankara - 1988, s.50 - 51.

35 Turgay Gündüz, *Etkili Din Öğretiminin de Geliştirilmiş*, 3. Baskı, İstanbul - 2010, s.74.

36 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara - 2009, s.127.

37 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul- 2008, s.80.

konusudur. Benzer şekilde ölüm, zor yaşam koşulları, düşüncedeki belirsizlik ve çelişkiler, bunalımlar, ailenin dini tutum ve davranışları, çocuklukta alınan dini eğitim, bulunduğu sosyal çevrenin dini tutumları, başarı ve sosyal faaliyetler, din değiştirme çıkışları³⁸karmaşalar ve şaşkınlık duygusu, dini inanç ve değerler için ortam oluşturur, dini inançlarının gelişmesinde rol oynar.³⁹12-13 yaşlar civarı yetişkinler gibi bir din anlayışı gelişmeye başlar.⁴⁰14-18 yaşlar arası dini şüphe ve bunalımların arttığı bir dönem olarak gösterilir.

Yapılan araştırmalarda ergenlerde görülen dini şüphelerin sadece bireysel farklılıklardan kaynaklanmadığı, bedensel, duygusal, cinsel ve sosyal vb. birçok faktörlerin etkisi olduğu belirtilmiştir. Ergenlerin yaşadıkları şüphe ve tereddütler, her bireyde farklı nedenlerden kaynaklanabilir.⁴¹

Ergenlikte dini şüphe nedenleri olarak;

Otoriteyi reddetme, isyan eğilimi,

Dini ve ahlaki konular,

Hayatın anlamsızlığı,

Yetersiz ve yanlış din eğitimi,

Başarısız dini sosyalleşme,

Günlük bilgi ve yaşam ile dini hayat arasındaki tutarsızlık, çelişki,

Yanlış ve hurafe bilgiler, anlatım dilinde yetersizlikler,

Bağımsız ve özgür olma arzusu,

Bilişsel gelişim (Zihinsel çatışmalar),

Din konusunda yeterli rehberliğin olmaması gösterilir vb. gibi çok yönlü faktörler, olaya yoğun bir şekilde karışır ve zaman zaman dinî sapmalara yol açar.⁴²

Araştırmalar, yaptıkları tercihlere göre ergenlerde üç farklı dinî tutumun ortaya çıktığını göstermektedir.

38 Naci Kula, *Kimlik ve Din; Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İstanbul-2001.

39 Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası İstanbul-1970, s.15

40 Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, U.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Bursa-1994,s.30.

41 Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul-2004, s.18.

42 Bkz. Hayati Hökelekli, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler*, M.E.B. Din Öğretimi Dergisi, Ankara -1988, s.14.

- a) Spanger'ın göre ergenlerin bir kısmı, dine karşı ilgisiz ve kayıtsız bir tutum sergilemişler. Bunlar çoğu zaman, din ile ilgili her şeyi tamamen terk ederek, dinin tümüne karşı reddedici bir tutum geliştirirler.
- b) Ergenlerin bir kısmı ise tamamen farklı bir karakterde, bireysel dindarlığı ortaya çıkaracak yeni bir enerji ile çocukluk dönemi inançlarının ötesinde, yeniden şuurlu bir dinî inanç sistemi oluştururlar.
- c) Diğer bir kısım ergen ise, tamamen eski geleneksel inançlarına geri dönerek onları olduğu gibi kabul eder.⁴³ Aynı şekilde Gruber'da "ruhsal olgunlaşma" kavramıyla tasvir ettiği son ergenlik dönemini, dini tutumların belirginleşmesi açısından Spranger'ın sınıflamasına benzer bir sınıflamayla tanımlamaktadır.⁴⁴

Ergenlik dönemi dini uyanış ve bilinçlenme, hem de dini şüphe ve kararsızlığın en yoğun görüldüğü bir dönem olarak kabul edilir. Zihinsel yeteneğin gelişmesi dini yaşantının, kavramların anlaşılmasını, tenkit veya kabul edilmesini, dini inanç ve tutumlar gibi çeşitli konularla ilgili bilim, akıl ve mantık yolu birçok eleştiri ve sorgulamalar dine karşı hem bir ilginin hem de şüpheciliğin oluşmasını gerçekleştirecektir.⁴⁵

Yine de anlaşılması gereken öncelikli temel nokta, dini şüphelerin özel bir otorite veya öğretilen kaynaklanan bir inkâr olmayıp, bilişsel gelişmeye bağlı olarak gelişen duygulardır. Ergenliğin karakteristik özelliklerinden birisi olarak kabul edilir ve şüphenin, dinin tamamına değil bazı konularına yönelik olduğunun bilinmesi gerekir. Örneğin Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları, kaza-kader, ahiret inancı, dünyadaki kötülük ve adaletsizlik vb.⁴⁶

Geleceğimizi emanet edeceğimiz nesillerin ruh ve beden gelişimini dikkate alarak, duygu, düşünce ve heyecan dünyalarına zarar vermeden sağlıklı, tutarlı, şuurlu ve başarılı bir genç olarak yetiştirmektir.⁴⁷

43 Eduard Spranger, *Psychologie des Jugendalters*, 26. Auflage, Heidelberg -1960, s.266-267.

44 Gruber A, *Ergenlik Çağı Gençlerinde Dinî Gelişme*, Çev. H. Hökelekli, Hareket Dergisi, Ankara - 1979, s. 19.

45 Herr Vincent V., *14 - 18 Yaş Döneminde Dini Çatışma*, Çev. M. Doğan Karacoşkun, Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları, Din ve Bilim Yay., Samsun-2006, s.103.

46 Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, Der. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002,s.255-306.

47 Clark, E. H. *Ergenlik ve Gençlik Çağında Din*, Eğitim Hareketleri Dergisi, Cilt:22, 1976, Sayı:256 - 257, s.11 - 20.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hayatımızın her noktasında, nitelikli eğitimin sağlanması ve sürdürülmesi son derece önemlidir. Özellikle söz konusu geleceğimiz olan çocukların eğitimi olunca, gelişim evreleri ve özelliklerinin bilinmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü çocuğa hangi konuda eğitim verirse verilsin, her gelişim dönemi, bir sonraki dönemin alt yapısını oluşturduğundan, bir gelişim döneminin sağlıklı tamamlanıp tamamlanmaması, bireylerin sağlıklı bir gelişim süreci yaşamasına, hayata bir adım önde başlamasına katkı sağlayabildiği gibi bunun tam tersi de bir durum gelişmesine neden olabilmektedir.⁴⁸

Her yaş ve dönemin kendine has farklı durum ve ihtiyaçları var.⁴⁹ Çocuğun kişiliğinin ilk çocukluk döneminde oluştuğunu ve ilk temellerin bu dönemde atıldığını düşünürsek, çocuğun eğitimi kadar ailenin eğitimi de çok önemlidir. Dolayısıyla belirli aralıklarla ailelere yönelik seminerler düzenlenmeli, çocuğun evde eğitimi konusu önemsenmelidir.

Dini eğitim verilirken, çocukların algı, hazırbulunuşluk düzeyi, beşensel, zihinsel, duygusal, sosyal, törel gelişim özelliklerini dikkate alan, özellikle de sevgi merkezli bir din öğretimi vermelidir.⁵⁰ Pestalozzi'nin de ifade ettiği gibi eğitimin temel alanı "sevgidir."⁵¹

Bu durumdan hareketle diyebiliriz ki, çocukları zorlamadan, din gibi önemli bir ilmin öğretimi yapılırken, sevgi, merhamet, anlayış ve hoşgörüyeye dayalı bir yöntem takip edilmelidir. Allah'ı tanımlarken olumsuz sıfatlarla, cezalandıran, azap eden dinden soğutacak ifadelerden uzak, çocukların din, iman ve Allah ile bağlarını kuvvetlendirilecek yarattıklarını seven, günahları örten, çok mağfiret eden, merhamet sahibi, sayısız nimetler bahşeden vb. olumlu, güven veren ifadelerin kullanılmasına dikkat edilmelidir.⁵²

Unutulmalıdır ki, baskı ve zorlamaya dayalı, katı ve bilinçsiz yöntemlerle din eğitiminin uygulanması da çocuktaki dini duygunun körelmesine, onun dinden uzaklaşmasına neden olabilmekte hatta duygu dengelerinde sarsılmalara yola açarak ruhsal travmalara neden olabilmektedir.⁵³

48 Zeynep Kaya, *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul -2015, s. 49.

49 Ali Kuşat, *The Concept Universit of God among Adolescents in Relation to Self Esteem, Family Background, School Differences and Social Environment* of Birmingham, 1995.

50 Atalay Yörükoğlu, *Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi*, s. 213.

51 Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi-I*, s.403.

52 Yurdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1994, s.13.

53 Mualla Öztürk, *Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı, Gelişim Matbaası*, Ankara-1981, s. 213.

KAYNAKÇA

- AY, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul-1993.
- AKYÜZ, Hüseyin. *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: MEB. Yayınları,1991.
- AKERS, R. L., Kron, M. D., Laza, L. ve Radosevich, M. "Social Learning and Deviant Behavior: A Specific Test of a General Theory". American Sociological Review, Vol. 44,1979.
- ALDER, H. *Beyin Eğitimi*. Çev. Yasemin Tokatlı. İstanbul, Varlık Yayınları,2005.
- ATLI, Abdullah . "Gelişim Psikolojisi", DMY Felsefe, Kaynak:http://www.dmy.info/gelisim- psikolojisi.
- AYDIN, M.Z. *Ailede Din Eğitimi. Din Eğitimi*, Ed. Recai Doğan ve Remziye Ege. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- BUDAK, Selçuk. Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,2009.
- BAYMUR, Feriha. Genel Psikoloji, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1990.
- BACANLI, Hasan. *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.9. Baskı,2004.
- BAHADIR, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler U.Ü.S. B.E.*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Bursa-1994.
- BAHADIR, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, (Der. Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002.
- BİLGİN, Beyza. *Okul Öncesi Çağ Çocuğunda Din Duygusu*, Okul Öncesi Eğitimi Dergisi, Ankara, 1985.
- CİHANDİDE, Z. Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, 2. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları,2014.
- CLARK, E.H. *Ergenlik ve Gençlik Çağında Din*, Eğitim Hareketleri Dergisi, Cilt: 22,1976.
- CÜCELOĞLU, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul-2004.
- DAM, Hasan. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, 6. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.
- ERDEN, Münire; AKMAN, Yasemin. *Eğitim Psikolojisi, Gelişim-Öğrenme Öğretme* Ankara: Arkadaş Yayınevi, 7.Baskı, 1998.
- ERDEN, Akman. *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara: Arkadaş Yayınevi. 20. Baskı,2012.
- GRUBER, A. *Ergenlik Çağı Gençlerinde Dinî Gelişme*, Çev. H. Hökelekli, Hareket Dergisi, Ankara-1979.
- GÜNDÜZ, Turgay. *Etkili Din Öğretiminde Geliştirilmiş* 3. Baskı İstanbul,2010.
- HERR, Vincent V. *14-18 Yaş Döneminde Dini Çatışma*", (çev. M. Doğan Karacoşkun), Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları, Din ve Bilim Yay., Samsun-2006.
- HÖKELEKLİ, Hayati. *Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler*", M.E.B. Din Öğretimi Dergisi,Ankara-1988.
- HÖKELEKLİ, Hayati. *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yay., Ankara,2001.

- İBN, Haldun. *Mukaddime*. Beyrut: Daru'l-Erkam,2001.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul-2004.
- KULA, Naci. *Kimlik ve Din; Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İstanbul-2001.
- KANAD, Fikret. *Pedagoji Tarihi-I*, MEB, İstanbul-1963.
- KUŞAT, Ali. *The Concept of God among Adolescents in Relation to Self Esteem, Family Background, School Differences and Social Environment*. University of Birmingham-1995.
- KONUK, Yurdagül. *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1994.
- KAYA, Zeynep. *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi*, Dem Yayınları İstanbul-2015
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül. *Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. Ensar Neşriyat, İstanbul-1998.
- OĞUZKAN, Şükran, Özgür Demiral, Gülseren Tür. *Okulöncesinde Yaraha Çocuk Etkinlikleri*, Yapa Yayıncılık, İstanbul-1999.
- ÖCAL, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara-2007.
- ÖCAL, Mustafa. Okul öncesi ve ilköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 13, Sayı: 2, 2004.
- ÖNDER, Mustafa. "Sevgi, Din Dili ve Hikâyelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi", The Journal of Academic Social Science Studies, s. 6/3, s.1285-1298,2013.
- ÖZBAYDAR, Belma. *Din Ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Baha Matbaası, 1970.
- ÖZTÜRK, Mualla. *Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı*", Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Gelişim Matbaası, Ankara-1981.
- PEKER, Hüseyin. *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.
- PIGHIN, Gerda. *Çocuklara Değer Aktarımı*. Çev. Ali Y.Gök. İzmir: İlya Yayınları, 2005.
- SELÇUK, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 5.Baskı Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2012.
- SELÇUK, Mualla. *Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)*", M.E.B. Din Öğretimi Dergisi, Ankara.1991.
- ŞİMŞEK, Eyüp. *Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, 2004.
- SPRANGER, Eduard. *Psychologie des Jugendalters*, 26. Auflage, Heidelberg, 1960.
- SUSMAN EJ, Rogol A. *Puberty and Psychological Development*. In: "Handbook of Adolescent Psychology". (eds) Lerner RM, Steinberg L. 2th ed. Hoboken, New Jersey. John Wiley&Sons, Inc.15-44,2004.

ŞENTÜRK, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*, İz Yayıncılık, Konya-1997.

UYANIK, Balat.G. *Fen Nedir ve Çocuklar Feni Nasıl Öğrenir?*, Edit. B.Akman, G.

Uyanık-Balat ve T. Güler,. *Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitimi*,2.Baskı, 2011.

YAVUZER, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Yayınevi, İstanbul, Çocuk Psikolojisi,1997.

YILDIZ, Murat. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.

YÖRÜKOĞLU, Atalay. *Ruh Sağlığı, Alttak Değerleri ve Din Eğitimi*, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ankara -1981.